

OLVASÓNAPLÓ

A VÁLASZTÁS DILEMMÁJÁRÓL EGY TÖRTÉNELMI KORSZAK KERETÉBEN

BURANY NANDOR: *Kamanci Balázs*.

Forum, Újvidék, 1977.

Első pillanatra talán meglepően hangzik, pedig tény, hogy az utóbbi négy-öt évben megjelent jugoszláviai magyar regények többsége történelmi regény, azaz a történelemből, vidékünk közelebbi vagy távolabbi múltjából veszi tárgyát. Más helyen és más alkalomból* e sorok írója megkísérelte nyomon követni a változást, amely íróink, de mondhatjuk, egész értelmiségünk gondolkodásában — különösen a hatvanas évek-től kezdődően — végbement, s amelynek során a gyökértelenség és hagyománynélküliség hamis tudata helyébe a múlt és a hagyományok iránti élénk érdeklődés lépett. Ezért itt elegendő annyit leszögezni, hogy ez az érdeklődés nem múló divatnak, de tartós törekvésnek bizonyult, s nem elfordulást jelent a ma problémáitól, hanem ellenkezőleg az esetek többségében arra irányul, hogy jelenünket, esetleg közelmúltunkat történelmi távlatba állítva jobban megvilágítsa. Gobby Fehér Gyula például, amikor Vajdaság, közelebről a Bácska öröklött gazdasági és kulturális lemaradásával találta magát szembe, szükségét érezte, hogy a magyarozatért — egy lehetséges magyarozatért — visszanyomozzon az időben egy szociális tartalmakat is hordozó, máskülönben meglehetősen zavaros vallási mozgalomig és vezéréig, Szent Miskáig, a múlt század elejéig. Deák Ferenc Ittabé békétlen, hirtelen lobbanó, gyanakvó és bizalmatlan népének, hajdan Békésből idetelepült lakosságának lelkeségét s épp fenti vonásait igyekszik a maga genezisében felmutatni, egykori becsapatásukból, reménytelen birtokpereikből levezetni. Branyó István a még ma is meglevő tanyavilág, a bácskai puszták népe, érdes kezű és lelkű cselédsége, mezőgazdasági munkássága lelki világát szemléli hasonló távlatból, megjelenítve vidékünk zavaros viszonyait a török hódoltság utáni években.

Hogy pedig a múlt iránti érdeklődés és a történetiség igénye nemcsak a szépirodalomban mutatkozik meg, annak friss példája Petkovics Kálmán *A mostoha barázda* című szociográfiai munkája, amelyben (észak-bácskai) parasztságunk magatartását, szemléletét ugyancsak történeti perspektívában mutatja fel, voltaképpen sorsalakulását rajzolja meg a török hódoltság korától napjainkig, az önkéntes társulás most zajló folyamatáig. Ezzel az igénnyel és érdeklődéssel függ össze a falvak egész sorában folyó kutatómunka a település keletkezésének és napjainkig tartó történetének feltárására, falumonográfiák és falumúzeumok létrehozására.

Az általános törekvés tehát mind az irodalom, mind a tudomány területén jelenünk jobb megértését, egy hosszabb történelmi folyamat részeként, eredményeként való értelmezését szolgálja, vagyis a történelem feltárása nem magáért való cél, hanem a jelen, esetleg a közelmúlt jobb megértésének eszköze. Ervényes ez a történelmi regényekre is, amelyek egytől egyig hozzánk szóló üzenetet, nekünk szóló tanulságot

* *Történelmi regényeinkről*. Magyar Szó — Kilátó, 1977. V. 28., VI. 4., VI. 11.

hordoznak, sohasem csupán regényes feldolgozásai a történelmi eseménynek.

Első történelmi regényében, a Rákóczi szerencsétlen bácskai hadjáratáról szóló *Hadjáratban* Burány Nándor is ilyen tanulságot keresett és talált. Azt szemléltette e történelmi eseménnyel, hogy ha az itt élő népeket sikerült egymás ellen uszítani, az „mindig sok áldozatot és szenvedést követelt” valamennyi néptől, tehát a testvéri összefogás az egyetlen alternatíva számunkra.

Legújabb regényének tárgyát szintén a mi vidékünk múltjából veszi, de a kérdés, melyet kifejt benne, a dilemma, melynek részesévé teszi az olvasót, nem csupán nekünk, hozzánk szól, hanem általános és örök emberi: egy döntő pillanatban tanúsított magatartás, egy döntő lépés helyessége-helytelensége. Pontosabban egy mozgalom létrehozójának és vezetőjének dilemmája a választás válságos pillanatában a válalás vagy megtorpanás között.

E dilemma kifejtéséhez Kamanci Balázst választotta hőséül, a XV. századi szerémségi huszita mozgalmakat pedig történelmi keretül. Hogy Burány nem vaktában nyúl egyik vagy másik történelmi korszakhoz, nem véletlenül választja meg a történelmi eseményt mondanivalója közlésére, azt már a *Hadjárat* esetében is tapasztalhattuk, és azt is, hogy regényeihez igen komoly, elmélyült történelmi stúdiumokat folytat, nem elégedve meg felületes impressziókkal a tárgyalt korszakról. Itt is valószínűleg elkápráztatja az olvasót azzal az otthonossággal, ahogyan egykori, már rég eltűnt falvakban vagy azóta falucskává zsugorodott, egykor virágzó mezővárosokban, kolostorokban, püspökségekben mozgatja hőseit, s amilyen magabiztossággal beszélgeti, cselekedtetí e vidék egykori főurait, főpapjait, jórészt történetileg hiteles alakjait.

A XV. századi antifeudális mozgalmak korába kalauzolja tehát az olvasót Burány Nándor, pontosabban a korabeli Szerémségbe és Bácskába. Mint szerte a világon, itt is vallásos köntösben jelennek meg az antifeudális szociális mozgalmak, nevezetesen a huszita eretnység formájában. E mozgalom elterjedésére a mi vidékünkön, a Zsigmond király korabeli Magyarország déli végein kedvező feltételek voltak. Először is, távol esett a központi királyi hatalomtól, de közel Boszniahoz, ahol az ugyancsak antifeudális eretnység, a bogumil, patarén mozgalom olyannyira elterjedt és megerősödött, hogy Hervója (Hrvoje?) „spalatói herceg” államvallással tette. Kedvező körülmény volt a mozgalom szempontjából a török közelsége is, ami már magában véve is gyengítőleg hatott a központi hatalom érvényesülésére, valamint a főurak, oligarchák, főpapok egymás közti, torzsalkodása, olykor valószínű háborúja, gyakran a királyi és főpapi hatalommal való szembeszegülése is. Szem előtt kell még tartani az akkori Bácska és Szerémség jelentős egyházi központjait, kolostori iskoláit (Dombó, Pétervárad, Kamanc, Bács stb.), ahonnan rendszeresen küldtek deákokat Európa különböző egyetemreire, ekkoriban leginkább Prágába. Innen pedig messzire kisugárzott Husz János pápaellenes tanítása csakúgy, mint a taboriták felkelése és világraszóló győzelme.

Maga a regény Marchiai Jakab pápai inkvizítor vizsgálatairól szól, de közben halvány körvonalakban megelevenedik előttünk az akkori Szerémség élete, fejlett szőlőtermesztésével, kolostoraival, főpapjaival, főuraival, a Zsigmond korabeli zilált közállapotokkal, a török veszedelemmel, például a balul végződött galambóci csatával, majd Albert rövid uralkodásával egészen Mátyás király feltűnéséig. Mindez azonban csak a háttérben, jelzés és utalásszerűen van itt jelen, mert a középpontban — mint Burány első három társadalmi regényében is — morális probléma áll: Kamanci Balázs önvizsgálata, lelkiismeret-vizsgálata, bizonyos értelemben pedig maga mentsége. Egyéni morális dilemmája voltaképpen az, hogy elárulta-e a mozgalmat és a testvéreket azzal, hogy nem tudván őket visszatartani a fegyveres zendüléstől, a perbe fogott eretnekek erőszakos kiszabadításától, nem állott az élükre e vállalkozásukban, hanem a bácsi főpap, Ujlaki András és részben ellenfele, de egyúttal lekötöztette, Mátyás pap segítségével akarta kiszabadítani őket.

Egy alkalommal például a következőképpen igyekszik indokolni magatartását: „Nem igaz, hogy határozatlan, gyáva voltam, hogy nem merem vállalni a harcot. Nem gyávaságból húztam a döntés pillanatát, a tévedést akartam mindenáron elkerülni; tudtam, a hibát, amelyet most elkövetek, többé jóvá soha nem tehetem.” Balázs erkölcsi dilemmájának megértése céljából már itt el kell mondani, milyen következményekkel járt a döntő pillanatban tanúsított eljárása, magatartása. Mikor négy testvért gyakorlatilag már máglyahalálra ítélték, köztük Balázs nagy ellenfelét, Bálint papot is (csak az ő elégetését későbbre tervezték, mert fontos vallomást akartak tőle kicsikarni, hogy több eretneket, esetleg magát Balázst perbe foghassák), akkor Balázs Bácsba, Ujlaki Andrásához sietett segítségért, s a főpappal tért vissza Kamanra. Előbb az ifjú papot, Jánost küldte Bálint kiszabadítására, majd maga ment hozzá a börtönbe, hogy aztán a másik három testvért és kimentseék. Bálint azonban, akárcsak a többi testvér, árulónak hitte Balázst, s inkább a máglyahalált választotta, mintsem hogy Balázs segítségét elfogadja. Mikor a három elítéltet már a Duna-parton elkészített máglyához kísérték, a fegyveres testvérek előbb őket, majd Bálintot is erőszakkal kiszabadították, s a menekültek és a gyanúba keveredett testvérek a hegyekben, egy barlangban húzódtak meg. A falut azonban erős íjászegység szállta meg, s miután a husziták belátták, hogy a túlerővel szemben tehetetlenek, Moldvába szöktek.

Ez tehát a regény döntő mozzanata, ez Kamanci Balázs döntő lépése, választása, amelyből erkölcsi dilemmája ered, s amelyet a 470 oldalas regény ismételtelen előrejelez és minden lehetséges oldaláról indokol, magyaráz, értelmez. Tudósít például Balázs gyermekkoráról, családjáról, apja, a tehetős hentesmester életviteléről, legidősebb fia haláláról, akit útonállók gyilkoltak meg egy vásárról hazatérőben, aztán Jakab nagybátyjáról, aki a tudományok nagy tisztelője és Balázs további tanítatásának lelkes híve és szorgalmazója; ismerteti Balázs iskoláztatását a péterváradi cisztercita kolostorban, karácsonyi alamiznagyűjtő körútját két másik deáktársával és rendkívüli tehetségének korai megnyilvánulását. Ezért javasolják itteni tanítói további tanítatását, Prágába küldetését a város költségén. Burány azonban kitűnő szerkesztőnek bizonyult ebben a regényében: egyetlen mozzanat sem lóg ki a regény egészéből, minden epizódnak fontos szerepe van az egész szempontjából, minden mozaikocka nélkülözhetetlen az összkép kialakításához. Itt például egyik deáktársa, Mátyás alakja, jelleme és Balázs iránti féltékeny gyűlölete bontakozik ki előttünk. A maróti bán szabójának a fia, — nem tehetségénél, hanem apja összekötései révén, nagyobb eséllyel pályázik a prágai továbbtanulásra, mint Balázs. Már ez mintha szembeállítaná őket. Ők azonban együtt járnak a téli tájat említett alamiznagyűjtő körútjukon is, miközben Mátyásnak nézeteltérése támad a csapat harmadik tagjával, a szentmártoni Istvánnal, akit azzal vádol, hogy eltulajdonított valamennyit a gyűjtött pénzből. Mátyás hirtelen haragjában oly szerencsétlenül dobja meg egy kódarabbal Istvánt, hogy az mint egy halott terült el a hóban. Ekkor még lábra tudják állítani, haza is segítik, de a fiú röviddel ezután meghal. Balázs az egyetlen tudója, hogy valójában Mátyás ütötte agyon, tehát ő István gyilkosa! Mátyás nagyobb tehetsége miatt is tehetetlen gyűlöletet táplált Balázs iránt, Balázs pedig azzal a Mátyással hasonlít meg, aki szerényebb képességeinél fogva el sem jut a kételyig, és szükségszerűen keres menedéket a hatalom, a hivatalos egyház védőszárnyai alatt. Balázs viszont egy alkalommal még a testvérekkel szemben is védelmébe veszi, menti az életét, s így kétszeresen is örökre lekötölezi magának. Mátyás ugyan egész életében tehetetlenül gyűlöli Balázst, de az előbbieket miatt még az inkvizítorral szemben is kénytelen pártját fogni. Még ugyancsak Balázs gyermekkorával és a prágai egyetemre való eljutásával kapcsolatban tájékozódunk Balázs családja és a bíró közötti viszonyról. A mostani bíró apja támogatta Balázs továbbtanulási szándékát, s ezért később Balázs, amikor már tekintélyes pap Kamancon, minden erejével támogatja a mostani bíró megválasztását a jóval gazdagabb és tekin-

télyesebb Konttal szemben. Ezért a bíró kezdetben támogatja is a huszitákat, de Marchiai Jakab második „vizsgálata” idején, a döntő pillanatban az inkvizítor mellé áll.

Részletes leírást kapunk Balázs prágai éveiről is és arról, hogyan tette magáévá a huszita tanokat az ugyancsak délvidéki Bálint, a majdani bibliafordító is Tisnovai mester hatása alatt. Itt is van néhány olyan körülmény, melynek ismerete nélkülözhetetlen a továbbiak megértéséhez. Az egyik ezek közül a Bálinttal szövődő kapcsolata és a közöttük kiütőköző alaki és felfogásbeli különbség. Bálint jóval előtte járt a tanulmányokban, rövidesen leteszi a magiszteri vizsgát, s már professzorai is felfigyeltek nagy tudására. Természetesen itt határozza el éppen Huszék példáján föllelkesülve a szentírás magyarra fordítását is, amire majd Tamás nevű szerzetes társával éppen Kamancon fog hozzá. Mint az irodalomtörténetből is ismeretes, az ószövetségből néhány prófétai könyvet és a zsoltókat fordították, az újszövetségből pedig a négy evangéliumot. Ez a fordítás — írja Kardos Tibor — „lépten-nyomon elárulja, hogy a szöveget a patarén hittételekhez alakították, megcsonkították és kibővítették”. Ily módon a nép nyelvén megszólaló szentírás új törvényt jelentett a nép kezében, „amelyet úgy magyaráznak, ahogy a forradalom érdekei megkívánják”.*

Bálint tehát a tettek embere, ami nemcsak a bibliafordításban nyilvánul meg, hanem a mozgalomban kifejtett tevékenységében is. Ez az elszánt forradalmár szinte kezdettől fogva tétovázónak, tehát árulásra is hajlamosnak tartja Balázst, s a kettejük közötti ellentét majd akkor éleződik ki véglegesen és végzetesen, amikor a fegyveres ellenállásról kell dönteni. Burány azonban Balázs emberi kapcsolatainak egész bonyolult szövevényét a maga teljességében, tehát alakulásában, fejlődésében és úgyszólván minden részletében, mozzanatában feltárja. Így már Prágában, Husz János mozgalomának, várható sikerének és kudarcának megítélésében rámutat a radikális és a töprengő-tétovázó forradalmár közötti ellentétre. Balázs például Husz mozgalomának nemzeti, Bálint pedig társadalmi jelentőségét helyezi előtérbe. Ime, milyen szenvedélyesen utasítja vissza Bálint Balázs érvelését: „Igaz, hogy Husz mester lázított a németek hatalma ellen... de ő mondta azt is, hogy ha olyan bárhonnan való idegent ismerne meg, aki erényesebb, jobban szereti Istent és jobban törekszik a jóra, mint saját testvére, kedvesebb lenne számára testvérénél. Ezért hirdette, hogy a jó anglikus papok kedvesebbek neki, mint a becsstelen cseh papok, és a jó német is kedvesebb, mint a rossz cseh testvér.” Balázsnak arra az ellenvetésére, hogy „a nagyobb ellenséget Husz mester is az idegen között keresi! Nem tagadhatod, hogy a nemesek, gazdagok, sőt a király is támogatja törekvéseit”, Bálint így válaszol: „Cserben fogják hagyni. Husz mestert ők fogják legelőbb elárulni, akiket felsoroltál... Be fogod látni. Érted? Nem lehet, ezt a nagy tévedést nem lehet megengedni. Nem szabad. Neked ezt előre tudnod kell, az árulókkal előre le kell számolni...” János pap végül így összegezi a két nagy ellenfél közötti ellentét lényegét: „Tudatosodott bennetek a különbség. Felszínre került, miben különböztek egymástól: éppen abban, ami döntően meghatározza állásfoglalásokat. Sokszor adódott még alkalom összeütközésre — bár mindketten féltetek a következményektől, s ösztönösen kerültek —, de csak két és fél évtized múltán, abban a pillanatban, amikor elhivatottságokat beteljesülni láttatok, következett be a végérvényes szakítás. S ekkor elkerülhetetlenül.” A csehországi huszita mozgalomnál — a vidék és az elkövetkezők szempontjából — jelentősebb események megítélésében is ellentétbe kerültek, nevezetesen az inkvizítor újlaki megfutamításának kérdésében. Balázsnak „nem tetszett Bálinték állítása, hogy kizárólag ők, a huszita testvérek üzték el vidékünkéről az inkvizítort”. Kifogásolta, hogy „Bálinték nem ismerték be, mennyire kedvezett nekik az érsek-ség területén s az országban eluralkodott zűrzavar”.

* Kardos Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1955. 101.

Égészen mellékes természetesen, hogy a XV. századi Bálint pap valóban ilyen tisztán látta-e Husz János harcának jövődő alakulását, a leendő szövetségesek és árulók majdani magatartását, vagy hogy Balázs ilyen világosan látta-e, milyen nagy mértékben kedveztek a korabeli közállapotok a szerémségi huszitizmus terjedésének, s mekkora szerepük volt a sikerekben a szubjektív és mekkora az objektív tényezőknek. Itt a kétféle álláspont és magatartás szembeállítására, illetőleg különösképpen Balázs majdani eljárásának a megindoklása és magyarázata a fontos.

Balázs prágai tanulmányainak leírása során ismerkedünk meg Ujlaki Andrással, a későbbi bácsi főpappal is, akivel Balázs már itt egy életre szóló barátságot köt. András már ekkor, deákkorában is a szabados életforma híve, ő vezeti el az újonnan érkezett földit, Balázst a kocsmába, ahol az egyetemi hallgatók gyülekeznek, s ahol az egyetemmel kapcsolatos minden újságról értesülni lehet. Ez az Ujlaki András később Bácsban is hasonló életmódot folytat, s amikor Balázs hozzá menekül és segítségét kéri a testvérek kiszabadításához, nem találja otthon, mert éppen szeretőjénél van. Az író azonban nem sorolja őt egyszerűen a kor feslett életű főpapjai közé, hanem őszinte, mélyen érző és hűséges szerelmesnek, egyszersmind az élet nyújtotta élvezeteket humanista természetességgel elfogadó egészséges embernek ábrázolja. Lássuk, hogyan szól szerelméről, aki a zárdát hagyta el miatta: „Nem láttál még nemesebb természetű, nemesebb erkölcsű teremtést. Nekem adta az életét, feláldozta értem a fiatalágát, s mit nem adott még, amit én szavakkal ki nem fejezhetek.” Humanista felfogását pedig így fejezi ki: „Voltak olyan pillanatok az életemben, amikor úgy éreztem, nélküle, a szeretett teremtés nélkül már mit sem érne e földi létezés. Miről nem mondtam volna le érte, a kedvéért! Nincs nagyobb boldogság annál, amikor vele lehetek. S nem lehet kárhozát, nem lehet halálos bűn az, ami az ember testének és lelkének ennyire kedvére való.” Nem csodálkozunk ezután, hogy annak a Bálintnak is kész segítségére sietni, aki mindezt olyan nyíltan vallotta, hogy meg is házasodott.

Meg kell azonban mondanunk, hogy az egyetlen döntő mozzanatnak és Balázs eljárásának megértéséhez olyannyira nélkülözhetetlen eseményeket, előzményeket és körülményeket, a fő eseményben résztvevő szereplőket és a Balázshoz fűződő kapcsolatukat nem ilyen egyenes vonalúan, nem ilyen természetes időrendben mutatja be az író, amint mi tettük. Nem is az idősíkok egybemosásáról van itt szó, hanem azok változtatásáról, s ennek „rendjét” Balázs önvizsgálatának, belső monológjának a logikája szabja meg. Anélkül azonban, hogy már magát a döntő lépést ismernénk, amelynek megvilágítása és elbírálása az egész regény tárgya, minden fejezetben új meg új vonatkozásokkal gazdagítja, új meg új magyarázatokkal indokolja a szóban forgó lépést, vagy új adalékokkal, emberi viszonyokkal mélyíti el az alapvető dilemmát. Sajnos, ez az írói logika nem mindig világos, Balázs asszociációi nem eléggé áttekinthetők, s a rendkívül sok szereplő mozgatása — akik újra meg újra elénk kerülnek, amikor az író a már jóval korábban is tárgyalt életrészekhez négy-öt fejezettel később újra visszatér — eléggé megnehezíti a regény olvasását, gyakran kényszeríti az olvasót visszalapozgatásra, emlékeztetnek felfrissítésére. Természetes ugyanakkor, hogy egy ilyen népes szereplőgárdából csak keveset lehet olyan sokoldalúan ábrázolni, hogy az olvasó jól emlékezetébe vésse őket. Emlékezzünk csak például kiemelkedő polgáira, a molnárra, kőfaragóra, szűcsre, szabóra vagy a főpapokra, főurakra, familiáriusokra, várnagyokra, apátokra stb., akik azonban valamennyien részesei a fő eseménynek s valamilyen kapcsolatba kerülnek Balázssal is. Igaz, azzal az írói „fogással”, hogy a fő cselekményt csak a regény vége felé ismerteti — közben több száz oldalon olvasunk róla, anélkül, hogy tudnánk, miben is áll voltaképpen —, felcsigázza az olvasó érdeklődését, de elmondásának folytonos elodázásával időnként már-már kedvét is szegi.

Burány Nándor nemcsak hogy a történelmi korszakot és eseményt nem vaktában választotta meg, de Kamanci Balázs alakját is tudatosan

állította műve középpontjába. Róla ugyanis igen keveset tud a krónika, talán még kevesebbet, mint a bibliafordító Tamásról és Bálintról, hogy a többi történelmi figuráról, az Ujlakiakról, Marótiakról stb. ne is szóljunk. Ily módon vált ugyanis lehetővé számára, hogy az igen gazdag történelmi ismeretanyag birtokában, írói képzeletére bízva magát, otthonosan és szabadon mozoghasson a történelmi időben, s ami legalább ilyen fontos, kedve szerint formálhassa főhőse alakját és életútját a krónikából kölcsönzött rendkívül tág keretek között, hogy végül is a maga dilemmáját vetíthesse elének Kamanci Balázs tettei és önvizsgálata tükrében.

S miben áll ez a dilemma? Abban, hogy Kamanci Balázs „nem tudott belenyugodni abba, hogy minden előre elrendeltetett, hogy csak az a dolgunk, hogy más akaratát szolgáljuk, hogy mit sem változtathatunk sorsunkon, az életünk alakulásán... Elhatározta, hogy változtatni fog a világ dolgain... Kamanci Balázs megpróbálta a legnehezebbet... A kis szeremeségi mezővárosok az akkori világ legnagyobb hatalmával szálltak szembe, és hittek a győzelemben. Volt, aki vállalta, volt, aki megtorpant... Ma is így van. Az ember naponta kerül választút elé; aki ember akar maradni, annak nem lehet, soha nem is volt kétséges, hogy a megtorpanás után melyik úton induljon”. Tehát az elhatározás, a választás jelentőségéről és az érte vállalt felelősségről van szó. „Nem könnyű határozni — teszi hozzá az az író —, még kevésbé — lemondást és áldozatot követel — megvalósítani szándékunkat.”

Lássuk végül is, hogyan dönt Burány Kamanci Balázs dilemmájában, hogyan minősíti a sorsdöntő eseményben kifejtett tevékenységét, magatartását. A regénnyel kapcsolatos vallomásában, amelyből már idéztünk, a következő kérdést teszi fel, mintegy megindokolva a Balázs sorsa és tette iránti érdeklődését: „Mit tettem volna én az ő helyében? Vagy mihez kezdene ő most az én dilemmáimmal? Hányszor feltettem magamnak azt a kérdést az elmúlt évek folyamán! Nem a válasz miatt. Kielégítő választ úgysem adhatok. Maga a kérdés az érdekes, az izgató.” Nincs tehát kielégítő, megnyugtató válasz Balázs dilemmájára, sőt semmilyen válasz sincs! Vajon ezért boncolgatja az egész regény folyamán a dilemmát, ezért világítja meg minden lehetséges oldaláról, külső körülményekkel, lelki állapotokkal stb., hogy végül is nyitva hagyja a kérdést? Nem okoz ezzel csalódást olvasóinak, nem hagyja őket cserben? Nem. Voltaképpen felmutat két alapvetően különböző, ellentétes magatartásformát, a Balázsét és a Bálintét, s így lehetőséget nyújt az olvasó számára, hogy a dilemmát önállóan végiggondolja, illetőleg hogy az íróval együtt töprengjen rajta. Burány így valójában a tézis-regény legfőbb buktatóját kerüli el, a szájbarágást, a kioktatást, s az olvasót a passzív el- és befogadás helyett aktív együttgondolkodásra ösztönzi.

Már bevezetőben említettük, hogy Burány számára a történelmi korszakok és események felidézése nem cél, hanem eszköz. Ahhoz azonban, hogy Kamanci Balázs tettét, tétovázását és dilemmáját minden dimenziójában élénk tárhassa, ezt az „eszközt”, e történelmi-társadalmi közeget nagyon komolyan kellett vennie, rendkívül fontos volt e korszak és millió hiteles ábrázolása. Egyik legfőbb eszköze ennek természetesen a nyelv, noha mindjárt ki kell mondani, hogy a XV. századi magyar nyelv-állapot felidezésére még csak kísérletet sem tesz. Csak elvétve használ egy-egy régies szót (leveles szín) vagy alakváltozatot (ánglikus). Olykor azonban egy-egy feszebb mondatfűzéssel, nem is nagyon szembeötülő szórendi változtatással érzékeltetni tudja a múlt levegőjét. Pl.: „Aki nem hisz a szentek mondásaiban, csak a szentírásban, baja annak se essék többé, meg annak se, aki nem ismeri el a pápa hatalmát”; „Aruló közülük egy sem lesz”; „Jakab többé senkit el nem ámit.” Máskor egy hasonlattal ér el ugyanilyen hatást: „Erős tél volt az, olyan hidegek voltak, hogy a kard is befagyott hüvelyébe”; Jakab prédikációjára Bácscon „úgy megtelt a templom, hogy ha főnről egy szem kölest közéjük ejtenek, az sem esett volna a földre”. A történelmi múltat idézi a vidék helységneveinek régies alakjával és az egykori, azóta eltűnt falvak nevének emlegetésével: Ujlak, Dombó, Péterváradja, Belcsa, Kamanc, Csikászó, Gyé-

kényes, Málnás, Csikóvár, Száva-szentdemeter, Zalánkemén, Szerlek, Csóreg, Kőárok, Bánmonostora, Tatárnyereg, Ordas, Kisasszonyfalva, Böki, Újlakkal szembeni Pest stb. Ugyancsak korfestő erejük van a régies személyneveknek is (Gyórfia János), melyek jórészt a foglalkozást vagy tulajdonságot jelölő közszavakból és keresztnévekből állnak: „az öreg szakállas János”, „a sánta Miklós”, András molnár, Bálint szabó, Gergely szűcs, György kőfaragó, Kelemen főesperes, Bálint pap, Jakab inkvizítor stb. Maga a tárgy, a vallási mozgalom szinte önként kínálja a biblikus nyelv elemeit, amelyekkel természetesen kiválóan lehet jellemezni a szereplőket. Jakab inkvizítor stílusa természetesen kenetes, ájtatos, de egyúttal szemforgató és vészjósoló, fenyegetésekkel is terhes: „Fájdalomtól sajgó szívvel kell látnunk, hogy egyházunk fölszentelt papjai nem törődnek eléggé a reájuk bízott hívek lelki üdvösségével, a pásztorok elhanyagolják a bárányokat, nem óvják meg őket a kerge kosok mételeyétől. Minden eszközzel útját kell állnunk ennek a veszedelemnek, nem nézhetjük tovább tétlenül, a pásztorok bűnös hanyagsága miatt hogyan kárhoznak el az ártatlan lelkek. Maga a sátán rejtőzött az eretnekek szívébe, hogy megrontsa az emberiséget, hogy romlás, döghalált hintsen; tüzzel-vassal ki kell üznünk a gonoszt azokból, akiket már megrontott, csak így tudjuk megakadályozni a pusztulás továbbterjedését.” A pápa inkvizítora, a „szent törvényszék” kegyetlenségéről és kíméletlenségéről hírhedt bírása Balázshoz intézi e szónoklatot, akiről tudja, hogy szintén eretnek, csak még bizonyítékok nincsenek a kezében, hogy nyíltan megvádolhassa.

A kor-, a környezet- és a jellemfestés szempontjából egyáltalán nem mellékes az író hozzáállása a valláshoz és hősei, főleg az eretnekek vallásosságához. Burány igen helyesen nemcsak azt a történelmi tényt tartotta szem előtt, hogy voltaképpen vallási, pontosabban vallási formában megjelenő szociális mozgalomról ír és hogy hőseinek többsége egyházi vezető, papi ember, tehát őszinte hívő is lehet, sőt többségében az is. Szem előtt tartotta azt is, hogy e mozgalom nem az egyház, még kevésbé a vallás ellen lép fel, hanem ellenkezőleg a tiszta vallásosság és a jobb egyház érdekében, amely közelebb áll a néphez és mentes lesz a pompától, erkölcsstelenségtől és a világi hatalomtól. Ők valójában az egyház hivatalos vezetőit tartják eretnekeknek, s önmagukat az igaz vallásosság letéteményeseinek. Még az egyházi tizedet is azzal az indoklással tagadják meg, hogy az egyház és a főpapok ne gazdagságra és világi hatalomra törjenek, hanem a maguk és híveik lelki üdvével törődjenek. Balázs például azt hangoztatja, hogy „A világi javakkal foglalkozó egyháziak az ördöggel cimborálnak, hogy azok a papok, akik csak a tizedekkel és a világi tisztségekkel törődnek, eretnekek, hogy a tulajdonnal bíró papnak száz démon van a lelkében, hogy a pápai adószedés simóniás eretnekség, hogy el kell venni az egyház világi uraságát és birtokait, hogy visszatérjen eredeti állapotába”. Egy-egy kirívó egyedi példát is olvashatunk erről. A szegescői Rafael érsekről például köztudott volt papi körkben, hogy „az egyház kincseit a maga kényelmére tékozolja el, egyházatyához nem illő életmódot folytat, rossz hírű nőkkel és férjes asszonyokkal él, a misézéssel és egyházi teendőivel nem törődik”. Ezért követelik „a szentírás szavaihoz, az apostolok egyszerűségéhez való visszatérést a pápai pompával és hazug tanokkal szemben”. Az ilyen egyházi vezetők leleplezését szolgálja a biblia lefordítása is a nép nyelvére, mert az ilyen főpapok ellen használható fegyverként. Tisnovai prágai atya például Husz mester következő szavaival bocsátja haza Balázst: „Nyilvánvaló, hogy a szentírás igazságait, amely azért íratott, hogy az egész nép emlékezetébe véssze, az egész nép számára hozzáférhetővé kell tenni... A nép csak úgy juthat el az erény felismeréséhez és a bűntől való megtisztuláshoz, ha olvassa és magyarázza a bibliát.”

Burány tehát nemcsak XV. századi természetes tényként fogadta el az eretnekek őszinte vallásosságát, kételkedéstől ment istenhitét, hanem jó érzékkel tartózkodott a papság feslettségének, romlottságának részletező, vulgáris leírásától is. Úgy gondolhatta, igen helyesen, hogy ilyen esetben a kevesebb több, hatékonyabb. És ahogyan nem adja meg Ka-

manci Balázs dilemmájának megoldását, hanem a róla való együttgondolkodásra készíti az olvasót, hasonlóképp az egyenrangú felnőttként kezelt olvasóra bizza az ítékezést egyfelől a képmutató, erőszakos, az egyház intézményét és hierarchiáját valóban tüzzel és vassal védelmező inkvizitorok, másfelől a nép érdekeit is magában foglaló huszita tanokat hirdető papok és világi eretnekek perében is. Maga a mozgalom bukásának pusztja ténye és résztvevőinek keserű sorsa viszont sokkal beszédesebben bizonyítja a középkori egyház népellenességét s a vallás felhasználhatóságát a népellenes hatalom céljaira, mint tehetné azt a legékezzőbb írói kommentár vagy ideológiai szónoklat. S a regényíró Burány Nándor legjelentősebb előrelépése — mind a korábbi társadalmi regényeihez, mind a *Hadjárat* című történelmi regényéhez képest — épp abban az eljárásban mutatkozik meg, hogy mondanivalója és üzenete továbbítását az olvasóhoz teljes egészében a tudatosan megválasztott és regénnyé szervezett történelmi anyagra bízta, az elmélkedő-ideologizáló író pedig bátran húzódott vissza az ábrázoló író-mögé.

JUHÁSZ GÉZA

A TEREMTŐ, ÚJ VILÁG FELÉ

El nem taposható csillagok. Forradalmi költészetünk 1937—1977.

Válogatta és az utószót írta: Ács Károly.

Forum, Újvidék, 1977.

Múltunk és jelenünk képe, milliók lázadása, élni akarása és teremtő, új világba vetett hite, az emberrel, ember által alakuló történelem és forradalom vetítődik elénk azokból a versekből, amelyek Ács Károly válogatásában forradalmi költészetünk 1937-től 1977-ig felölelt szakaszának első szerény antológiáját képezik. Szerény, bár mindenképpen értékes antológiáját, mert ha a százegy oldalas füzetszerű könyvecskébe mindössze 50 vers került, az alkalmi kötetben helyt kapott huszonnégy költő s a kivégzése előtt megszólaló, dalolni kezdő Ismeretlen is hiteles indulattal és felrázó, mozgósító erővel szól hozzánk. Mint például Laták István is kötetnyitó versében, aki a cséplő-sztrájkolók testvéri örömétől és a tiszta szemek fényétől rézgedik meg, s attól, hogy „Ha lassan is, készül, készül e tájon, / Készül az örök virágos holnap”.

Azt, hogy hogyan készül és milyen megpróbáltatásokon, rothadásokon és erjedéseken át közelít ez a nagy változás, Gál László és Atlasz János, majd pedig Lórinç Péter és Zákány Antal egy-egy verse

fejezi ki leginkább. Hiszen mindannyian tudják, hogy az újért való következetes, megváltó harcban minduntalan résen kell lenniük, s mindvégig szálfagyenesen, „függőlegesen” kell járniuk, mert akár csak a felhőkarcoló és a villámhárító: „az akarat és a tett” is mindig függőleges.

Emberségre, emberi tartásra, töretlen forradalmiságra, történelmi tisztánlátásra nevelnek tehát ezek a versek, nem pedig romantikus álmodozásra. És éppen ez a jó bennük, a kemény szókimondás, a harc után, forradalom után feltáruuló dolgos, új világra való buzdítás, a „száguldó, nagy harci énekek” helyett csak így:

*„A fejed emeld föl legelébb!
A hangod emeld föl legelébb!
és ne felejtőd soha apád!
Ha tiéd a föld s ahol a tiéd,
ott van a hazád!”*

(Gál László: Úrnál nagyobb ír)

Százados kínok, panaszok és tiszta indulatok hömpölyögnek ezekben a versekben, de a társadalmi